

**«ԻՐԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ»
ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ***

Ամփոփում

Հրապարակումը նվիրված է «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն»¹ նախագծի բովանդակային քննությանը: Իրականացվում է փաստաթղթում առկա «իրական Հայաստան» ու «պատմական Հայաստան» հասկացությունների նշանային համակարգերի (սեմիոտիկայի) ու սեմանտիկ բովանդակության քննությունը Ցույց է տրվում, որ հայոց անկախ պետականության վերականգնումից հետո «իրական Հայաստան» հասկացությունը մեզանում պարզ կրկնաբանություն է դարձել: Ավելին՝ պատմական Հայաստանի ֆիզիկապես գոյություն չունենալու պատճառով դրանք հնարավոր չէ համեմատել համաժամանակյա (սինքրոնիկ) հարթության վրա, իսկ տարածամանակյա (դիաքրոնիկ) մոտեցումով անցյալի ու ներկայի գիտական ընկալումները ոչ թե հակադրվում, այլ լրացնում են մեկը մյուսին: Ուստի այս հասկացությունների միջև հակադրություն ստեղծելու փորձերը գիտական հիմք չունեն, իսկ քաղաքական առումով 1990–ականների ՀՀՇ–ական «նորանծությունների» թույլ «շորշոփն» են հիշեցնում: Մինչդեռ՝ եթե 1990–ականներին նման հնարքներն ինչ–որ առումով կարելի էր հասկանալ որպես խորհրդային դարաշրջանի հետ համեմատության փորձեր, ապա այժմ դրանք վերածվում են իմացաբանական նիհիլիզմի: Որովհետև չըմբռնելով անգամ իրենց կողմից կիրառվող հասկացությունների իմաստը՝ «իրական Հայաստան» կրկնաբանության հեղինակները գործի են դրել մի սովորական ամբոխահաձ (պոպուլիստական) հնարք՝ հայ ազգի անցյալը ներկայից արհեստականորեն տարանջատելու համար:

Ուստի մեր հասարակությանն ու քաղաքական ուժերին Հայոց պետականության պատմության վերաբերյալ տարրական գիտելիքներ մատուցելու նպատակով, «Վէմ»-ի խմբագրականը համառոտ անդրադարձ է կատարել նոր ժամանակների հայոց առաջին պետական այրերի պատմական փորձին՝ ոչ թե Հայաստանում, այլ «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» նախագծում առկա կոգնիտիվ փակուղիների հաղթահարման համար:

* Ընդունվել է տպագրության 30.12.2025:

¹ Տե՛ս https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2025/02_19/Nikol-Pashinyan-Speech/:

Ավելին՝ հաշվի առնելով տարածաշրջանային զարգացումների արագացման փաստը, «ՎԷՆ»-ի խմբագրականի մեջ համոզմունք է հայտնվում, որ մեզանում պետականության բացակայության պայմաններում ստեղծված «Իրական Հայաստան» հասկացության միջոցով գործի դրվող մակերեսային փորձարարություններն առաջիկայում կորցնելու են իրենց ռազմավարական հեռանկարները: Ներկա փլուզվող աշխարհակարգում բացառվում է Խորհրդային Հայաստանը հիշեցնող ևս մեկ հայկական ռեգերվացիայի ձևավորումը՝ այս անգամ էլ Մեծ Թուրանին սպասարկելու նպատակով: Որովհետև «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսության» միջոցով ռեգերվացիաների հերթափոխը սպասարկելու քաղաքական նպատակադրումը հակասում է գլոբալ խաղացողների միջնաժամկետ ծրագրերին:

«Լենին-Աթաթուրք» նոր գործարքը բացառող ԱՄՆ դիրքերի ամրապնդումը ու Ռուսաստանի նահանջի նշանները արտաքուստ թուրք-ամերիկյան կոնսենսուսի առկայության տպավորություն են ստեղծել: Մինչդեռ մեր շուրջը ծավալվող գլոբալ խաղի խորքում ոչ թե ամերիկա-ռուսական դիմակայությունն է, այլ Չինաստանի հզորացումը սանձելու նպատակադրումը: Ուստի Մեծ Թուրանի ծրագիրը գործարկելու սպառնալիքը Ռուսաստանին զրկում է ԱՄՆ-ի ու Չինաստանի միջև խուսանավելու հնարավորությունից: Նրա առջև հստակորեն ուրվագծվող հետխորհրդային ողջ հարավը կորցնելու և ապա՝ «ներքին թուրքերի» հետ պատերազմելու գոյաբանական սպառնալիքի կանխումը այժմ հնարավոր է միայն ողջ Արևմուտքի հետ քաղաքական երկխոսության վերականգնման միջոցով:

Ուստի «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» ոչ գրագետ նախագծի միջոցով Հայաստանը ռեգերվացիաների հերթափոխի փորձադաշտ դարձնելու անթաքույց նպատակադրումը գործելու է միայն ժամանակի կարճ տևողության ծիրում:

Բանալի բառեր – «իրական Հայաստան», պատմական Հայաստան, գաղափարախոսություն, հայրենիք, ժողովուրդ, ազգ, ազգ-պետություն, իդեալ, իրականություն:

“THE IDEOLOGY OF REAL ARMENIA” A SCHOLARLY EVALUATION

Abstract

The publication is devoted to a substantive analysis of the project entitled “The Ideology of Real Armenia.”

The study examines the semiotic systems and semantic content of the concepts “real Armenia” and “historical Armenia” as they appear in the document.

It is demonstrated that, following the restoration of Armenian independent statehood, the concept of “real Armenia” has become a mere tautology in Armenian discourse. Moreover, due to the physical non-existence of historical Armenia, these two notions cannot be compared on a synchronic level, while from a diachronic perspective, scholarly understandings of the past and the present do not oppose one another but rather complement each other.

Therefore, attempts to construct an opposition between these concepts lack any scientific foundation and, politically, recall only the faint “rustling” of the ANM-era (Armenian National Movement) “innovations” of the 1990s. Whereas in the 1990s such devices could, to some extent, be understood as attempts to draw comparisons with the Soviet period, today they are transformed into epistemological nihilism. This is because, without even grasping the meaning of the concepts they themselves employ, the authors of the tautological notion of “real Armenia” have resorted to a commonplace populist maneuver—namely, the artificial separation of the Armenian nation’s past from its present.

Accordingly, with the aim of providing Armenian society and political forces with elementary knowledge concerning the history of Armenian statehood, the editorial board of Vem has undertaken a brief examination of the historical experience of the first Armenian statesmen of the modern era—not in order to analyze Armenia itself, but to overcome the cognitive dead ends inherent in the project “The Ideology of Real Armenia.”

Furthermore, taking into account the acceleration of regional developments, the Vem editorial expresses the conviction that the superficial experiments carried out through the concept of “real Armenia,” which emerged under conditions of the absence of statehood in Armenia, will soon lose their strategic prospects. In the context of the current disintegrating world order, the formation of yet another Armenian reservation reminiscent of Soviet Armenia—this time in service of the Greater Turan—is excluded. This is because the political objective of servicing a rotation of reservations through the “Ideology of Real Armenia” contradicts the medium-term plans of global actors.

The strengthening of U.S. positions that preclude a new “Lenin–Atatürk” deal, together with signs of Russia’s retreat, has outwardly created the impression of a Turkish–American consensus. However, at the core of the global game unfolding around us lies not an American–Russian confrontation, but the objective of containing China’s growing power. Consequently, the threat of activating the Greater Turan project deprives Russia of the ability to maneuver between the United States and China. The clearly emerging existential threat of losing the entire post-Soviet South and subsequently being drawn into a war with the “internal

Turks” can now be prevented only through the restoration of political dialogue with the entire West.

Thus, the overt objective of turning Armenia into a testing ground for a rotation of reservations through the ill-conceived project “The Ideology of Real Armenia” will operate only within a short temporal horizon.

Key words - “real Armenia,” historical Armenia, ideology, homeland, people, nation, nation-state, ideal, reality.

НАУЧНАЯ ОЦЕНКА «ИДЕОЛОГИИ РЕАЛЬНОЙ АРМЕНИИ»

Аннотация

Публикация посвящена анализу проекта «Идеология реальной Армении». В работе проводится сравнительное исследование знаковых систем (семиотики) и семантического содержания понятий «реальная Армения» и «историческая Армения», представленных в данном документе. Показано, что после восстановления независимой армянской государственности, первое из этих понятий фактически превратилось в простую тавтологию. И поскольку в условиях физического отсутствия исторической Армении как реальности, невозможно применение синхронического подхода в его сравнительном исследовании с «реальной Арменией», а при диахроническом подходе научные представления о прошлом и настоящем лишь дополняют друг друга и попытки противопоставления указанных понятий не имеют под собой научного основания. А в политическом плане они воспроизводят уязвимые концептуальные подходы 1990-х гг., связанные с деятельностью Армянского общенационального движения (АОД).

Но если в 1990-е годы в определённой мере можно было понять и обосновать подобные приёмы на плоскости сравнения с опытом советской эпохи, то в современных условиях они представляют собой полный нонсенс. Не вникая в значения научных категорий, авторы проекта использовали простую тавтологию «реальная Армения» как орудие для обычного популистского приёма с целью искусственного отделения прошлого армянского народа от настоящего.

В публикации отмечается, что авторы проекта «Идеология реальной Армении» демонстрируют недостаточное владение базовыми категориями научного исторического знания, что приводит к методологическим ошибкам и терминологической некорректности. Понятно, что подобный политологический брак не способен служить основой для решения более или менее значимых задач.

Поэтому, несмотря на данный недостаток, продолжая свою миссию по исследованию истории армянской государственности, редакционная статья журнала «Вэм» обращается к историческому опыту государственных деятелей

մեր երկրի հեղինակությանը: Գիտության ասպարեզում բարի համբավ ունեցող Հայաստանում իշխող քաղաքական ուժի գիտաքաղաքական անհամարժեքության այս ակնառու վկայությունը պետք է ահագանգ դառնա ոչ միայն մեր գիտնականների, այլև մտածող ու մտահոգ քաղաքացիների համար:

1 Չինացությունը փաստարկ չէ

Քանի որ քննության առարկա փաստաթղթի վերնագրում առկա են միանգամից երեք բանալի հասկացություններ՝ **իրական Հայաստան, պատմական Հայաստան և գաղափարախոսություն**, արտաքուստ «եռամիասնության» տպավորություն ստեղծող այս «ծաղկեփունջը» գիտական հիմնավորման կարիք ունի: Ավելին՝ անհիմաստ է նման հասկացությունների համադրումը, եթե չի հստակեցվում, թե ի՞նչ բովանդակություն են տեղադրել հեղինակները դրանցից յուրաքանչյուրի ներսում: Որպես որոշակի գաղափարներ արտահայտող նշանների համակարգ, լեզուն չի կարող գործառնել նրանց միջոցով ձևակերպվող մտքերից ու դատողություններից դուրս: Եթե չի հստակեցված յուրաքանչյուրի սեմանտիկ բովանդակությունը, ապա այդ ելակետային հասկացություններից որևէ մեկի սխալականությունը հանգեցնում է ձևական տրամաբանությունից հայտնի՝ **հիմնային սխալի** (Error fundamentalis):

Ուստի երբ խոսվում է Հայաստանը «իրականի» ու «պատմականի» բաժանելու մասին, սկզբում հարկավոր է հստակեցնել դրանց տարբերական բովանդակային չափորոշիչները և ապա անցնել «գաղափարախոսություն» եզրույթին: Առավել ևս, որ վերջին հասկացության մասին կարելի է խոսել միայն որպես **քաղաքական գաղափարախոսություն**, այսինքն՝ միմյանց ու արտաքին աշխարհի հետ հարաբերությունների արտացոլում:

Ավելին, քանի որ փաստաթղթի հեղինակները պնդում են, որ «իրական Հայաստանը» ներկայումս գոյություն ունեցող Հայաստանի Հանրապետությունն է, ապա ո՞ր հարթության վրա են այն հակադրել ֆիզիկապես գոյություն չունեցող՝ պատմական Հայաստանին: Պարզ է, որ համաժամանակյա (սինքրոնիկ) մոտեցմամբ դա անհնար է իրականացնել, ուրեմն մնում է երկրորդ՝ դիաքրոնիկ (տարաժամանակյա) հարթությունը, որտեղ պատմականն ու իրականը ոչ թե բախվում, այլ փոխլրացնում են մեկը մյուսին՝ որպես Հայոց պատմության **դիաքրոնիկ ամբողջականություն**: Ուրեմն՝ եթե հարցին մոտենանք գիտական չափորոշիչներով, ապա նման հակադրությունը շինծու է ու հորինված: Սրանից կարելի է ենթադրել, որ նախագծի հեղինակները ավելի մասնավոր դեպքեր են նկատի ունեցել՝ քաղաքական աշխարհագրությունը, այսինքն՝ նախկին ու ներկա սահմանների տարբերությունը, կամ էլի-

թյունը «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսության» հեղինակների ուղեղներում է, որոնք **իրական Հայաստան** հասկացությունը հակադրելով **պատմական Հայաստան** եզրույթին, սևի ու սպիտակի բաժանման իրենց ամբոխահաձ քաղտեխնոլոգիան տարածել են Հայոց պատմության վրա:

Մինչդեռ եթե քաղաքականության մեջ պոպուլիզմը երբեմն տպավորիչ արդյունքներ է ապահովում, ապա գիտության մեջ նման ոչ գրագետ հնարքները կարող են առաջ բերել անգամ ուսանողների զարմանքը: Որովհետև եթե մեջբերենք «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» նախագծի հիմնական, առանցքային գաղափարները, ապա կհամոզվենք, որ նրանում առկա է ցանկացած գրագետ տեքստի համար անթուլատրելի, պարզունակ խոտան: Թվարկենք մի քանի օրինակներ.

«Ինչպես հոգին մարմնով դառնում է մարդ, այնպես ազգը պետությանը դառնում է ժողովուրդ–Ազգ և ժողովուրդ հասկացությունները հաճախ նույնացվում են: Բայց քաղաքական դիրանկյունից դրանք էականորեն տարբերվում են՝ շարունակելով փոխկապակցված լինել մեկը մյուսին: Ազգը, ըստ այդմ, էթնիկ ընդհանրություն ունեցող հավաքականությունն է, որը կապված չէ քաղաքական ընդհանուր իրավունակությամբ, իսկ ժողովուրդը քաղաքական իրավունակությամբ օժտված հավաքականությունն է, որն ունի ընդհանուր քաղաքացիություն, ասել է թե՛ ժողովուրդը պետականակերպ ինտրիպուրն է, սահմանադիրը, իշխանության աղբյուրը և իշխանության գերագույն կրողը» ([https:// www. primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/ 2025/02/19/ Nikol-Pashinyan-Speech/](https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2025/02/19/Nikol-Pashinyan-Speech/).)

«Ազգը պետությանը դառնում է ժողովուրդ» քաղաքագիտական նոստենսից ստացվում է, որ ազգերը ձևավորվել են ժողովուրդներից առաջ: Վերջին դարերի համաշխարհային պատմագիտությունն ու 20–րդ դարի ազգայնականության տեսությունը՝ իր **բենեդիկտանդերսոններով** ու **էռնստգելներնեռով**, թերևս տեղյակ չէին, որ 21–րդ դարում հումանիտար ու հասարակական գիտությունները գլխիվայր են շրջվելու և պարզվելու է, թե ազգը սոսկ էթնիկ ընդհանրություն ունեցող հավաքականությունն է, իսկ նրանից առաջ ձևավորված ժողովուրդը՝ պետականակերտ ինստիտուտ: Ըստ դրա՝ ստացվում է որ հայերս ոչ թե 19–րդ դարում, այլ Արարատյան թագավորության շրջանում ենք դարձել ազգ, որպեսզի 1918 թվականին մեր վերականգնածը 2018–ին կրկին վերածենք ժողովրդի:

Փաստաթղթի հեղինակները ծանոթ չեն անգամ այն հանրահայտ փաստին, որ անցյալում հայերենում գործածված **ազգ** հասկացությունը ունեցել է ցեղի, էթնոսի, ժողովրդի իմաստները, իսկ միջնադարում ձեռք է բերել հայքրիստոնյաների կրոնական համայնքի նշանակություն, որ նոր ժամանակներում դառնա ժամանակակից ազգի բնորոշումը: Ուրեմն ի՞նչ է սա. չիմացու-

կան սփյուռքը» <https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2025/02/19/Nikol-Pashinyan-Speech/>): Եթե Սփյուռքը չի դիտվում որպես հայ ժողովրդի մաս, ապա ինչո՞ւ է համարվում ազգային արժեք:

2. Փաստաթղթի հեղինակները չեն տարբերակում **ազգային** և **համամարդկային արժեքներ** հասկացությունները: Այլապես՝ ինչո՞ւ է հայ ժողովրդի ազգային արժեք համարվում «*Տարածաշրջանային պարկանելությունը, համաշխարհային քաղաքակրթությունը, փարսածաշրջանային, դասական և ժամանակակից մշակույթը*»: <https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2025/02/19/Nikol-Pashinyan-Speech/>): Ինացական անմեղսունակության մասին վկայող այս հակասությունը թերևս հնարավոր է հաղթահարել խորհրդային շրջանում հավասարապես և՛ Ադրբեջանի և՛ Հայաստանի պարզևներին արժանացած **Զեյնաբ Խանլարովային** ազգային ու համամարդկային արժեք հռչակելու պարագայում:

3. Փաստաթղթի հեղինակները մի կողմից՝ գտնում են, որ «*Ընտանեկան, գերդասարանային կապերի ամրության հայաստանյան ավանդույթը կենսական ռեսուրս է*», իսկ մյուս կողմից՝ կարծում են, որ «*Ինչպես անհայրը, այնպես էլ հանրությունն ու պետությունը պետք է ռեֆլեքսիայի հնչյունները խորացնեն մինչև գենետիկ մակարդակ*» <https://www.primeminister.am/hy/statements-and-messages/item/2025/02/19/Nikol-Pashinyan-Speech/>): Հնարավոր է, որ գիտությունը «գտել է» ռեֆլեքսիան գենետիկ մակարդակ տեղափոխելու աշխատակարգերը, բայց գերդաստանային կապերի ամրությունը գենետիկ մակարդակ տեղափոխելու «հանձարեղ» գաղափարի իրականացումը ակնկալում ենք միայն «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» նախագծի հեղինակներից:

Ընդհանրապես, քննարկվող փաստաթուղթը հակասական տպավորություն է թողնում: Նրանում առկա ակնհայտորեն՝ պրոգրեսիստական մտավարժանքները զուգակցվում են խիստ պարզունակ, անգամ՝ գոեհիկ գավառամտության հետ: Կարծես գործ ունենք 19-րդ դարում արագորեն եվրոպականացող Կ. Պոլսի մթնոլորտում հայտնված Հակոբ Պարոնյանի հայտնի հերոսների մակերեսային **ա լ ա ֆրանգա**-ի հետ: Կենցաղային մակարդակում նման անհամատեղելի դատողություններին կարելի էր նուրբ հումորով վերաբերվել, ի վերջո, ինչպես պոլսեցիներն էին ասում՝ «**ազգս կը յառաջադիմէ կոր**»: Սակայն երբ խոսքը երկրի ձակատագրի համար պատասխանատու անձանց քաղաքական բառապաշարի մասին է, ապա այստեղ ծիծաղելու փոխարեն՝ լացելու ցանկություն է առաջանում:

2. Տրոցկիզմի ու բուխարինականության խառնուրդը

Դրականորեն կարելի է գնահատել այն փաստը, որ «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» հեղինակները տեղյակ են, որ գոյություն ունի Հայաստանի Հանրապետությունը՝ իր միջազգայնորեն ձանաչված սահման-

տեսելուց ու նրա հետույքը մի քանի անգամ խայթելուց հետո, մեր հարևաններն առաջիկայում հանդես են գալու անձնատվության նոր փաթեթով: Իսկ մինչ այդ՝ ճակատագրական ընտրության նախապատրաստվող հայ ազգին դոնդողանման զանգվածի վերածելու քաղաքականությունը հանգեցնելու է նրան, որ ընտրություններից հետո մեր իշխանություններն ընդունելու են այդ անձնատվության բանաձևը՝ ուժացման կամ՝ արտագաղթելու երկընտրանքը:

«Իրական Հայաստանի գաղափարախոսությունը» հայկական ինքնությունը վերածում է կամավոր կերպով հայրենազրկվելու հեռանկարին պատրաստ գաղթականի հոգեբանության, որը ներկայումս պետք է սահմանափակվի հացի խնդիր լուծելով՝ զուգահեռաբար վերացնելով պետության հիմնական օրենքը՝ ՀՀ Սահմանադրությունը, որպեսզի անցավ թույն ընդունելով՝ որդեգրի կամավոր ինքնասպանության ուղին: Դրանով մոռացության է տրվում այն անհերքելի փաստը, որ նոր ժամանակներում Հայաստանն իրական է դարձել հայ ազգի պայքարի ու նահատակության շնորհիվ, որն ամենևին էլ հացի խնդիր լուծողների թվաբանական գումարը չէր, այլ հայ ժողովրդի գիտակից ու կամային մասը:

Հայաստանն իրական է դարձել ոչ թե մեր ճակատագրի հետ հաշտվելու, այլ պետականագուրկ իրականության ու պետականության տեսլականի անլուծելի թվացող հակասությունը հաղթահարելու միջոցով: Ուստի այդ մեծագույն հաջողության կերպավորումը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը հարևանների հետ խաղաղ գոյակցության հուն տեղափոխելու խնդիրը չի կարող լուծվել իրական Հայաստանը՝ պատմական Հայաստանին հակադրելու միջոցով: Անվտանգ ապագայի տեսլականը պետք է վաստակել ոչ թե անմխիթար ներկան՝ հերոսական անցյալին հակադրելու, այլ **անցյալը, ներկան և ապագան մեկ ամբողջության մեջ դիտարկելու միջոցով:** Հակառակ պարագայում ստացվում է, որ եթե մեր ներկան անցյալի մերժումն է, իսկ ապագան՝ սոսկ անձնական ու հավաքական բարեկեցության ապահովման օգտապաշտական փիլիսոփայությունը, ապա նրանում հայ ազգը՝ որպես հավաքականություն և Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես պետություն, որևէ անելիք չունեն: Դրանով անցյալում ստեղծված Հայաստանի Հանրապետության գոյությունը զրկվում է իր իմաստից, որովհետև խելացի ու ճարպիկ հայի համար ավելի դյուրին է ցրվել ողջ աշխարհում ու հարստանալ օտար միջավայրերում, քան իր նման խելացի ու ճարպիկ հայերի շրջանում: Ուրեմն՝ հայրենի հողի վրա հարստանալու գրավիչ տեսլականը չի կարող միավորել հայությանը, եթե անտեսվում է պատմական փորձով ամրագրված նրա հավաքական գոյության երկրորդ հենասյունը: Բերենք ասվածն ապացուցող երեք պատմական փաստեր: Առաջինը՝ **1918 թվականից**, երկրորդը՝ **1999 թվականից**, իսկ երրորդը՝ արդեն անցյալի վերածվող **2025 թվականից:**

1918 թվական

Վեց ամիս շարունակ ղեկավարելով Բաքվի հերոսամարտը և դրանով շեղելով Օսմանյան կայսրության բանակի հարվածի հիմնական ուղղությունը, Հայաստանի Հանրապետության ու նրա անձուկ սահմաններում ծվարած արևմտահայության մնացորդացի ֆիզիկական գոյությունն ապահոված ՀՅԴ առաջնորդ **Ռոստոմը** 1918 թվականի նոյեմբերյան զինադադարի օրերին Պարսկաստանից իր վերջին նամակն է գրում իր զինակիցներին՝ պահանջելով վերադառնալ Հայրենիք՝ նրա **վերաշինության** ու **պաշտպանության** գործը շարունակելու համար: Եվ այդ վերջին նամակի, վերջին նախադասության, վերջին բառը, մեր ներկա մայրաքաղաքի ԵՐԵՎԱՆ անվանումն է: (Ռոստոմի անտիպ նամակները, էջ 665):

1999 թվական

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի ընտրություններում հաղթանակ արձանագրած Վազգեն Սարգսյանի ու Կարեն Դեմիրձանի քաղաքական դաշինքն առաջադրում է ճիշտ այդ նույն՝ վերաշինության ու պաշտպանության խնդիրը՝ **«Կառուցենք և պաշտպանենք»** կարգախոսի միջոցով:

2025 թվական

Ազգային ժողովի **2026 թվականի** ընտրությունների համար հրապարակելով «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» նախագիծը, Հայաստանում իշխող քաղաքական ուժն առաջ է քաշում Վ. Լենինի հավատարիմ զինակիցներ Լ. Տրոցկու՝ **խաղաղություն զիջումների միջոցով** և Ն. Բուխարինի՝ **հարստանանք** կարգախոսները:

Եզրակացությունը պարզ է՝ վերաշինությունը, խաղաղությունն ու հարստությունը, նախ և առաջ, պաշտպանության կարիք ունեն՝ ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում, խնդիր, որը բացակայում է «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» **տրոցկիստաբուխարիական** նախագծում: Որովհետև Լ. Տրոցկու կարգախոսը 1918-ին Բրեստ-Լիտովսկում «դիվանագիտորեն» պարտված երկրի ներկայացուցչին համակած՝ **անձնատվության գաղափարի** արտացոլումն էր, իսկ հարստանալու բուխարինյան մոլուցքը այն նույն համախտանիշն է, որով, դժբախտաբար, տառապում են նաև նրա հայաստանյան կրկնօրինակները:

3. Ինչպե՞ս է ստեղծվել իրական Հայաստանը

Հայ պատմաբանների ու հրապարակախոսների մեծամասնությունը փաստակույտերի լեռներ է ստեղծել հայոց մեծ ու փոքր սխալների ու սայթաքումների մասին: Բայց մինչ օրս քչերն են արձանագրել այն իրողությունը, որ շահ Աբասի կողմից Արևելյան Հայաստանի զգալի մասի հայաթափման և ապա՝ Արևմտյան Հայաստանին բաժին ընկած դաժան ճակատագրի պայման-

ներում հայրենիքի ազատագրության խնդիրն առաջ մղած և իր տրամաբանական լուծմանը հասցրած հայ ազատամարտի գործիչները մեծագույն սխրանք են գործել, որի հանդեպ նսեմանում են նրանց ժառանգության շուրջ ծավալվող ներկա բանավեճերը:

Հայ ազգի կողմից իրական Հայաստանի փնտրտուքը սկսվել է այն պահին, երբ պատմական Հայաստանի տարածքում իր պետականությունը կորցրած հանրույթը զգաց ու գիտակցեց նոր ժամանակների շունչն ու ոգին և հասկացավ, որ Հայաստանը կա, գոյություն ունի մեր գիտակցության մեջ, որը անցյալն ապագայի հետ կապող կամուրջն է: Այդ ցանկությունը հայ ազատագրական մտքի կողմից ձևակերպվել է որպես իր լուծումը պահանջող **նոր կամ ազատ Հայաստանի** տեսլական, իսկ քաղաքական գետնի վրա դրսևորվել է իբրև վերջինիս հայկականության, այսինքն՝ **ժողովրդագրական նկարագրի** ընկալում: Պետական կեցությամբ հատկանշվող անցյալի ու նրա բացակայությունը սուր կերպով զգացող ներկայի նման հակադրության միջոցով են ուրվագծվել պետականության վերականգնման ուղիները:

Այս առումով եթե փորձենք համեմատել այն ելակետային պարամետրերը, որոնք բնորոշ էին նոր ժամանակների հայության պետականագուրկ կեցությանն ու ներկա հետարդիական իրողություններին, ապա միանշանակորեն կարող ենք եզրակացնել, որ ներկա սերնդի առջև դրված խնդիրները շատ ավելի դյուրին են, իսկ հնարավորությունները՝ շատ ավելի մեծ:

*16-18-րդ դարերում Հայաստանի փարածքների բռնազավթումն ու մասնակի բնակեցումը հիմնականում՝ թյուրքական ծագում ունեցող քոչվորական ցեղերի, մասամբ նաև՝ օսմանյան սուլթանների հովանավորությունը վայելող քրդական աշիրեթների կողմից, մեր հայրենիքում սրտեղծել էր շերտընդմեջ բնակության պարմական իրողությունը, որի հետևանքով ազատության համար կռիվն անխուսափելիորեն վերածվում էր գոյության կռվի: Բայց Հայաստանի էթնիկ նկարագրի աղձաբուրումը ոչ միայն չէր վերացրել մեր երկրի փրկողուրը, այլև սրտեղծել էր մի նոր իրականություն, երբ երկրի իրական տերը հանդիսացող էթնոսի այն մասը, որը չէր գաղթել սեփական հայրենիքից, պետք է ընտրություն կատարեր բարոյապես ոչնչանալու (ծուլվելու) և իր արյան գնով ազատություն ձեռք բերելու երկրնարանքի միջև: Ահա այս ընտրության արդունքում է, որ ձևավորվել են նոր ժամանակների հայրենասերնակ հայության երկու պարմական փափերը՝ սեփական հողի վրա **սարկացված մեծամասնությունը** և հիմնականում լեռներում պարսպարված՝ **դիմադրունակ փոքրամասնությունը**: Հենց վերջինիս շարքերից է դուրս եկել ազգի ընտրանին՝ այն **գաղափարական փոքրամասնությունը**, որը հակառակ անարարքեր մեծամասնության, մինչև վերջ մղել է իր կռիվը, առանց որի, չէինք ունենա ներկա իրական Հայաստանը:*

Այդ անհավասար կոժմուն հեռանկարային ռազմավարություն ու գործուն մարտավարություն որդեգրելու բարդ խնդրի ողջ տարողությունը խորությամբ ընկալվել է միայն ՀՅ Դաշնակցության կողմից: Հենց ՀՅԴ Հիմնադիր ժողովներում է (1890 թ.), որ առաջին անգամ բարձրացվել է իրական ու պատմական Հայաստանների տարբերության հարցը՝ իբրև **իդեալի ու իրականության** հակաթեզ: Նման իրողությունը պայմանավորված էր նրանով, որ այդ ժողովների մասնակիցներից շատերն արդեն եղել էին Արևմտյան Հայաստանում և իրենց աչքով տեսել ու համոզվել էին, որ երկիրը դեռևս պատրաստ չէ ընդհանուր ապստամբության միջոցով ազատագրվելուն և՛ ժողովրդի ստրկացված վիճակի և՛ նրա շերտընդմեջ բնակության պատճառով: Բայց երբ Հայաստանի արևելյան մասին էլ սպառնում էր խաղաղ ձուլման վտանգը, **թուրքական գուլումի** ու **ռուսական ձուլումի** արանքում սկիզբ առնող պայքարը պահանջում էր այնպիսի ջանքեր ու գոհողություններ, որոնց հանդիման ներկայիս պայմաններն ուղղակի դրախտ են թվում: Ուստի պատահական չէ, որ հաշվի առնելով այդ իրողությունը, կուսակցության ծրագրային փաստաթղթերում ՀՅԴ հիմնադիրներն ամրագրել էին, որ իրենք ինչպես հեռավոր անցյալին, նույնպես և իդեալական ապագային տալիս են երկրորդական նշանակություն, քանի որ «անհրաժեշտ է, իբրև հիմք, վերցնել ժամանակին ու տեղին յատուկ այն պայմանները, որոնք համապատասխանելով հասարակական բարօրության պահանջներին, նաև ընդհանուր կերպով որոշում են մտիկ ապագան» («Դրօշակ», 1892, N 3, էջ 1): Այսինքն՝ իրական Հայաստան կերտող սերունդը ամենևին էլ չէր առաջնորդվում իրականությունը՝ պատմությանը գոհաբերելու սկզբունքով, այլ պատմական Հայաստանի մասին մտածում էր միայն ոգեղեն սնունդ ձեռք բերելու նպատակով: Դա է պատճառը, որ ազգին բաժին ընկած դառն իրականության վրա հիմնվող ՀՅԴ քաղաքական պահանջներն ամենաչափավորն էին, իսկ գործելակերպը՝ ամենաարմատականը: Ուստի 1892, 1895, 1898 թվականներին կայացած ՀՅԴ ընդհանուր ու ռայոնական ժողովներում մի քանի անգամ փոխվել ու սահմանափակվել են կուսակցության ընթացիկ-քաղաքական պահանջները՝ ի վերջո հանգեցնելով **ուժերի կենտրոնացման** միջոցով հայրենիքի գոնե մի հատվածն ազատագրելու գաղափարին: Սա կենդանի գործը՝ ազատագրական պայքարը, շարունակելու կամքի ու ռեալ հնարավորությունների հաշվառման՝ **քաղաքական պրագմատիզմի** դասական օրինակ է:

Այդպես շարունակվեց ընդհուպ մինչև Ռուսական առաջին հեղափոխությունը, երբ «մի կտոր հող» ունենալու խնդիրը տեղափոխվեց Անդրկովկաս, որտեղ ուժերի կենտրոնացման միջոցով ՀՅ Դաշնակցությունը ստեղծեց շուրջ 15 հազար մարտիկներից բաղկացած ինքնապաշտպանական բանակ, որը գծեց ապագա ազատ ու անկախ Հայաստանի սահմանները: Բայց անգամ այդ ճակատագրական պահին, երբ անհնար էր հրաժարվել կովկասյան մար-

տադաշտից, հնչեց Քր. Միքայելյանի պատգամ-նախագգուշացումը: Կանխագգալով իր մոտալուտ մահը՝ Սոֆիայում գտնվող և սուլթանի մահափորձը նախապատրաստող ՀՅԴ առաջնորդը հայ-թաթարական կոիվների բովում հայտնված իր ընկերներին գրեց մի ծավալուն նամակ, որը նրա **քաղաքական կտակն է**: Այստեղ նա խնդրում ու պահանջում էր իր ընկերներից՝ ինչ էլ որ լինի, երբեք չմոռանալ Արևմտյան Հայաստանի մասին, այսինքն՝ **տեր կանգնելով իրականությանը, անխաթար պահել իդեալը** (Քրիստափոր Միքայելեանի անտիպ նամակները, էջ 281-289):

Նման հանգրվանային ռազմավարության միջոցով իդեալն ու իրականությունը հաշտեցնելու համար ներկայումս հարկավոր է վերջ տալ պարզունակ ներքաղաքական կատակերգություններին, որոնց ականատեսն ենք մենք այսօր: Այո, բարդ է իրականությունը, բայց նա այդքան անհույս չի թվում, ինչպես նախկինում էր: Ակնհայտ է, որ հայ քաղաքական միտքն ի գորու է փնտրելու և գտնելու հայրենիքի փրկության ուղիները, եթե առաջիկա խորհրդարանական ընտրություններից առաջ իր ուժերն ու հնարավորությունները կենտրոնացնի **միասնական ազգային օրակարգի** ձևավորման խնդրի վրա, ինչը ենթադրում է արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների աղետալի դիմակայության փոխարինումը դրանց կրողը հանդիսացող քաղաքական ուժերի ներքին դերաբաշխումներով: Նման օրակարգի առկայության պարագայում «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» կոչվող փաստաթղթի վրա ծիծաղելու կամ լացելու ժամանակ անգամ չենք ունենա, ինչպես մեր ընթերցողներն ունեցան՝ ներկա հրապարակման հետ ծանոթանալու ընթացքում:

Եզրակացություններ

Հայաստանի Հանրապետության իրական (ռեալ) գոյության պայմաններում «իրական Հայաստան» հասկացության հորինումը պարզ կրկնաբանության միջոցով գործի դրվող քաղաքական հնարք է, որը մեր վտանգված իրականության ճշմարիտ (գիտական) արտացոլումը փոխարինում է հայկական ռեզերվացիայի գաղափարաբանությամբ: Այն հորինվել և քաղաքական ցուցանակի է վերածվել միայն ու միայն մեկ նպատակով՝ հայկական ավանդական ազգային քաղաքականությունից «**հրաժարինքի**» տպավորություն ստեղծելու համար: Առայժմ խոսքը միայն տպավորության մասին է: Ի վերջո՝ նման հնարքի իրական ճարտարապետները, հասկանալի պատճառներով, չեն կարող կանգնել մեր ժողովրդի առջև, ուստի Հայաստանում ստեղծելով իրենց անկեղծորեն հավատացողների սահմանափակ շրջանակ, փորձում են գործել ուրիշների ձեռքով: Ուստի այդ ոչ գրագետ կատարողների իմացական անմեղս-

նակության պատճառով՝ հայկական ռեզերվացիայի գոյության անհրաժեշտության մասին փաստարկումները սովորական մուլտիփլմի պուժեի են վերածվում: Պատճառն այն է, որ ռազմավարական առումով նման քաղաքական «պերֆորմանսը» որևէ հեռանկար չունի, քանզի նրա առջև դրված խորքային նպատակը՝ ռեզերվացիայի վերածվող Հայաստանի ինտեգրմանը թյուրքական աշխարհի մեջ, անիրականանալի է գլոբալ ուժերի նոր դասավորության պայմաններում:

Ներկա փուլվոր աշխարհակարգում բացառվում է Խորհրդային Հայաստանը հիշեցնող մի **նոր հայկական ռեզերվացիայի** ձևավորումը ԽՍՀՄ-ի փոխարեն՝ այս անգամ էլ Մեծ Թուրանին ծառայելու համար: Ուստի ներկայումս հայության մտահոգ ու մտածող մասի խնդիրը ոչ թե «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսության» հիմքում դրված **ռեզերվացիաների փոխատեղման** նպատակադրումի սպասարկումն է, այլ նոր աշխարհակարգում կյանքի ու մահվան երկրնտրանքի առջև հայտնվող Հայաստանի ներքին ու արտաքին **դիմադրողականության** մեծացման մասին մտածելու և գործելու կամքն ու վճռականությունը: Այսինքն՝ վատի ու վատագույնի միջև ընտրություն կատարելու փակուղային «երկրնտրանքը», որի արանքում վերջին տարիներին բառի բուն իմաստով տառապում էր հայ հասարակության մտածող մասը, արդեն պատմության գիրկն է անցել: Որովհետև արդեն բացվել է այն «փակ տուփը», որի մեջ **թայրտում էր** Հայաստանը առնվազն՝ Առաջին Հանրապետության անկումից հետո: Այդ իրողությունից բխող առաջին տպավորությունը խիստ խաբուսիկ է: Թվում է, թե տարածաշրջանում «Լենին-Աթաթուրք» նոր գործարքը բացառող ԱՄՆ դիրքերի ամրապնդումը և Ռուսաստանի նահանջի խաբուսիկ նշանները Հարավային Կովկասում թուրք-ամերիկյան կոնսենսուսի առկայության մասին են վկայում: Մինչդեռ մեր շուրջը ծավալվող ավելի մեծ՝ գլոբալ խաղի խորքում ոչ թե ամերիկա-ռուսական դիմակայությունն է, այլ Չինաստանի հզորացումը սանձելու նպատակադրումը: Ուստի Մեծ Թուրանի ծրագիրը գործարկելու ամերիկյան սպառնալիքն իրականում աշխարհաքաղաքական շանտաժ է, որի իրական նպատակը Ռուսաստանին՝ ԱՄՆ-ի ու Չինաստանի միջև խուսանավելու հնարավորությունից զրկելն է: Արդյունքում՝ Մոսկվայի առջև հստակորեն ուրվագծվող հետխորհրդային ողջ հարավը կորցնելու և ապա՝ «ներքին թուրքերի» հետ պատերազմելու գոյաբանական սպառնալիքի կանխումը այժմ հնարավոր է միայն միասնական Արևմուտքի հետ քաղաքական երկխոսության վերականգնման միջոցով: Իսկ դա հղի է ոչ թե պարզապես՝ Թրանս-Պուտին **սիներգիայի**, այլ քաղաքակրթական **մեծ կոնվերգենցիայի** հեռանկարով, քանզի «շախմատային մեծ խաղատախտակի» վրա այլ տարբերակներ չեն մնացել:

Մեր ներկա քննության նման լավատեսական ավատի համապատկերում ուղղակի նսեմանում է Հայաստանը փակ ռեզերվացիաների հերթափոխի նոր օղակի վերածելու քաղաքական նպատակադրումը, որն ընկած է «Իրական Հայաստանի գաղափարախոսություն» ոչ գրագետ նախագծի հիմքում: Ուստի ակնհայտ է դառնում, որ այն գործելու է միայն ժամանակի կարճ տևողության ծիրում, երբ լուսաբացից առաջ խավարի թանձրությունն իր առավելագույն խտությանն է հասնում:

Խմբ:

Օգտագործված գրականություն

1. Քրիստափոր Միքայելեանի անտիպ նամակները: Հրատարակութեան պատրաստութիւն, խմբագրութիւն եւ ծանօթագրութիւններ Երուանդ Փամպուքեանի, Եր. «Լուսակն», 2020, էջ 281-289:
2. «Դրօշակ», «Հայ Յեղափոխակ. Դաշնակցութեան» օրգան, Դաշնակցութեան ազատ տպարան, 1892, N 3, փետրվար, էջ 1:
3. Ռոստոմի անտիպ նամակները: Հրատարակութեան պատրաստութիւն, խմբագրութիւն եւ ծանօթագրութիւններ Երուանդ Փամպուքեանի, Եր. «Լուսակն», 2022, էջ 665: